

Forgetting of Peas Varieties in Lalmikor Land

Tursunova Mukhlisa Kamol qizi

Mustafakulov A.A.

Аннотация: Мақолада лалмикор ерлар шароитида нўхат навларини экиш муддат ва усулларини ўсимликнинг унувчанлиги, униб чиқиш даражаси, туп қалинлигига таъсири ўрганилган.

Калит сўзлар: оқсил, озиқ-овқат, селекция, қурғоқчилик, рақобат, кўчатзор, қайтариқлик, андоза, фенологик, ҳосил.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги ПФ-5742-сон «Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 28 февралдаги 149-сон «Қишлоқ хўжалигида бозор механизмларини кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга қаратилган.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, ушбу тармоқда илмий ёндошувлар ва илғор замонавий технологияларни кенг жорий этиш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, мева-сабзавот, полиз, дон ва дон маҳсулотларини кўпайтиришга, импорт-экспорт масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада самарасиз ғўза майдонлари қисқартирилиб, ток ва боғзорлар кенгайтирилиши билан бирга дон дуккакли экин майдонлари кенгайтирилиб, юқори ва сифатли маҳсулотлар олишга эришилмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида «... қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши соҳасига интенсив усулларни, энг аввало, сув ва бошқа ресурсларни тежасидан замонавий агротехнологияларни жорий этиш...» ва бошқа вазифалар белгиланган¹. Ушбу вазифалардан келиб чиққан ҳолда, аҳолининг дон ва дон маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда турли экологик шароитларга мос нўхат навларини танлаш, уларни етиштириш технологиясини нав хусусиятлари асосида мувофиқлаштириш муҳим ҳисобланади. Экин муддати ва меъёрини тўғри танлаш орқали ўсимликнинг қишга чидамлилигини ошириш, улардан юқори ва сифатли дон ҳосилига эришиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Бугунги кунда нўхат экини майдони дунё бўйича 14573 минг гектар бўлиб, 2007 йилга нисбатан 3,3% кенгайган². Нўхат етиштирувчи асосий давлатлар – Ҳиндистон, Австралия, Покистон, Аргентина, Африка давлатлари ва Мексика ҳисобланади, нўхат ишлаб чиқариш бўйича Ҳиндистон (10984 минг т) етакчилик қилади, унинг улуши 73% га тўғри келади. Иккинчи ўринда эса Австралия (661 минг т) ва учинчи ўринни Покистон (601 минг т) эгаллайди. Ҳозирги вақтда нўхат ҳосилдорлиги 2007 йилга нисбатан 2,2% га ошган яни 10 ц/га ни ташкил этади.

Ҳозирги кунда дунёнинг турли йирик илмий-тадқиқот марказларида нўхатнинг экстремал шароитларга чидамли навларини яратиш, яратилган навларнинг морфофизиологик хусусиятларини ўрганиш, уларнинг озиқавийлик қийматини ошириш, ҳосилининг шаклланиши, экинбоплик сифатларининг етиштириш усулларига боғлиқлигини аниқлаш, етиштириш технологияси элементларини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Бу борада, уларнинг тупроқни биологик азот билан бойитиши эвазига унумдорлигини ошириш, органик ва минерал ўғитларни тежашга имкон бериши, ушбу муаммоларни ҳал этишда экиннинг биологик хусусиятлари, навларнинг худудни гидротермик омилларига реакцияси ва фотосинтетик фаолиятига боғлиқ тадқиқотларни чуқурлаштириш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Нўхат–Ўзбекистонда энг кенг тарқалган дуккакли дон экинларидан бири. Оқ донли

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони.

²<http://www.fao.org.faoostat>

навлари озик-овқат, қора донли навлари ем-хашак учун ўстирилади.

Дони таркибида 25-30 % оксил, 4-7 % ёғ, 47-60 % азотсиз экстрактланадиган моддалар, 2,4-12,8 % целлюлоза, 4,0 % кул, витамин В₁ ҳамда маъданли тузлар бўлади. Унинг дони омехта емга қўшилса, уларнинг ҳазмланиши осонлашади. Поя ва баргларида отқулоқ ва олма кислоталари кўп. Сомонини қорамолларга бериб бўлмайди, қўйлар учун яхши озика. Нўхатдан Ҳиндистонда олма ва отқулоқ кислоталари олинади. [Р.О.Орипов, Т.Х.Халилов 2007 й]

Тажриба ўтказилган жой Қашқадарё вилоятининг Қамаш тумани ўрта минтақада жойлашган. Вилоятнинг тоғ олди лалмикор ерлар минтақасига мансуб бўлиб, тупроғи оч тусли бўз тупроқ ҳисобланади. Тупроқ ва иқлим шароити ўртача миқдорга яқин туради. Ёғингарчилик, ҳарорат, гармсел шамол, етиштирилаётган экинларга маълум даражада ўз таъсирилик ўрсатади. Бундай ҳолатлар кўпроқ лалмикор ерларда содир бўлади. Тажриба ўтказилган жой денгиз сатҳидан 500-750 метр, текислик минтақаларидан эса 150 - 200 метр баландда жойлашганлиги сабабли шўрланмаган. Бундай тупроқлардаги гумус миқдори жуда паст бўлиб (0,8-1,4%), юқори карбонатли, ўртача ва енгил суглинклардан иборат. Ҳаракатчан фосфор ва алмашинувчи калий миқдори ҳам етарли даражада эмас.

Тадқиқот методлари. Дала тажрибалари Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти Қашқадарё филиалининг лалмикор Қамаш бўлимининг тажриба далаларида олиб борилди.

Тажрибаларни экиш феврал ойининг учинчи ўн кунлиги ва март ойининг иккинчи ўн кунлигида 2 хил усулда қатор оралиғи 45см ва 30см қилиб амалга оширилди. Экиш меъёри 1 п.м да 10 дона унвчан уруғ ҳисобида бўлиб, уруғлар оралиқ масофаси 10 см ни ташкил қилади. Экиш қўлда амалга оширилди.

Дала тажрибасининг умумий майдони 1382,4 м² бўлиб, шундан битта делянка майдони 36 м², тажрибанинг эни 43,2 м бўйи 30 м, ҳимоя зонаси эса 2 м ни ташкил қилади.

Тажрибалар 3 қайтариқликда уч ярусда ўтказилмоқда. Дала тажрибасидаги барча кузатувлар барча қайтариқликларда олиб борилди.

Ўтмишдош экин сифатида лалми ерларда полиз экинлари ўрндан фойдаланилди. Экинларни парваришlashда бегона ўтларга қарши кураш қўл кучи усулда олиб борилди.

Таҳлил ва натижалар. Нўхат эрта баҳорда экиладиган экин бўлиб, уруғи экиладиган қатламда тупроқ ҳарорати +3 + 4 °С бўлганда униб чиқди.

Одатда ушбу давр тоғ олди минтақаларида март ойларининг бошига тўғри келади. Ҳатто айрим кунлари ҳаво ҳарорати 0 °С дан ҳам пасайиши мумкин. Бундай паст ҳарорат нўхатнинг ёш майсалари учун хавфли эмас, чунки нўхат паст ҳароратга (- 8 °С) чидай олади. Тажриба минтақаси шароитида эса - 8 °С ли ҳарорат ушбу даврда деярли кузатилмади.

Нўхат кечиктириб экилса ўсиши ва ривожланиши сусаяди, новда ва уруғҳосил қилиши секинлашиб, уруғи бўлмаган пуч дуккаклар сони кўпайиб, ҳосили камаяди. Маҳаллий аҳоли томонидан нўхатни экиш муддати март ойи ҳисобланганлиги сабабли назорат варианты қилиб экиш муддатини 15 март қилиб олинди.

Нўхат экишнинг мақбул муддатларини аниқлаш бўйича турли минтақаларда илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган ва бу тажрибалар натижалари бўйича нўхат ҳосили ва

хосил сифатини оширишнинг кафолатли усули уни мақбул муддатларда экилиши ҳисобланади.

Қашқадарё вилоятининг тоғ олди лалмикор ерлари шароитида декабр, феврал ва март ойларининг ўргаларида қатор ораси 45 ва 60 см қилиб нўхатнинг Обод, Малхотра ва Полвон навлари экилганида уларнинг экиш муддатлари, меъёрлари, навларнинг хусусиятлари ва иқлим шароитига боғлиқ равишда униб чиқиш суръатининг ўзгариши кузатилди (1-жадвал).

1 - жадвал
Тоғ олди лалмикор ерлар шароитида нўхат навларининг экиш муддат ва меъёрларини унувчанлик суръатига таъсири, %

Экиш муддатлари	Қатор оралиғи, см	Унибчиққанқўчатларни ҳисоблашмуддатлари, % да				Ялпи(75%) унибчиқишмуддати
		15 март	25 март	4апрел	14апрел	
Малхотра нави						
28 феврал	45	53,0	84,0	-	-	21.03
	60	55,1	83,8	-	-	21.03
16 март	45	-	-	73,0	91,0	5.04
	60	-	-	73,4	94,3	5.04
Обод нави						
28 феврал	45	51,0	83,0	-	-	21.03
	60	53,5	86,4	-	-	21.03
16 март	45	-	-	72,6	93,0	5.04
	60	-	-	74,7	91,3	5.04
Полвон нави						
28 феврал	45	45,3	76,0	-	-	21.03
	60	49,0	74,9	-	-	21.03
16 март	45			74,6	91,6	5.04
	60			72,7	94,3	5.04

Турли муддатда ва меъёрларда экилган нўхат навларининг унувчанлик суръати март ойининг 15, 25, саналарида ва апрел ойининг 1 саналарида 75% ва ундан кўпроқ миқдорда униб чиққан майсаларнинг миқдорини аниқлаш билан белгиланди.

Уруғ феврал ойда экилган вариантларда эрта униб чиқиб, кечки муддатларда экилганида кечроқ кўкариб чиқиши кузатилди. Масалан: нўхатнинг Малхотра ва Обод навлари феврал ойининг учунчи ўн кунлигида экилганида ялпи униб чиқиш 20 - 25 мартларга тўғри келган бўлса, март ойининг ўртасида экилганида 83,8 - 87,2% унувчанлик 1 - 4 апрелларга тўғри келганлиги кузатилди.

Нўхатнинг унувчанлиги унинг экиш муддатига боғлиқ бўлиши билан бирга навларнинг биологик хусусиятларига ҳам боғлиқ бўлди. Шу сабабли ҳам феврал ойида экилган Малхотра ва Обод навларининг тўлиқ униб чиқиши 20 - 25 мартларга тўғри келди. Яъни,

март ойининг ўртасида экилган нўхат навларининг унувчанлик суръати 2 кундан 5 кунгача фарқ қилди. Нўхатнинг навлари бўйича униб чиқиш суръати Малхотра ва Обод навларида устунлик кузатилди.

Нўхат навларининг унувчанлик суръати уруғларни экиш меъёрларига ҳам боғлиқ. Нўхат уруғлари кўпроқ сарфланиб экилганида унувчанлик суръати юқори бўлиб, уруғ кам сарфланганида бирмунча секинроқ бўлди.

Нўхат навларининг унувчанлик суръати тупроқ намлигига ҳам боғлиқ бўлди. Ёғингарчилик кам бўлганда нўхат эрта униб чиқиб, ёғингарчилик кўп бўлганда нисбатан кечроқ содир бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Р.О.Орипов, Т.Х.Халилов Ўсимликшунослик Тошкент-2007 й -218
2. Абдиев А. Қашқадарё вилоятининг тоғ олди лалмикор ерлари шароитида турли муддатларда ва меъёрларда экилган нўхат навларининг ўсиши, ривожланиши ва ҳосилдорлиги: к.ф.фан. номзод. диссертацияси. Қарши: ТошДАУ, 2007. 48-б.
3. <https://agro-olam.uz/lalmi-erlarda-nuxat-etishtirish-buyicha-tavsiyalar/>